

- Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. –240 с.
3. Кихтюк О. В. Психологічні особливості формування етнічної толерантності у студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „ Педагогічна та вікова психологія ” / О. В. Кихтюк. –Луцьк , 2010. – 20 с.
 4. Малахов В. А. Етика : курс лекцій: навч. посіб. / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.

Резюме. Автором раскрыты основные составляющие проблемы этнической толерантности в психологии. обобщить и систематизировать теоретически концептуальные подходы к изучению толерантности и этнической толерантности в психологии.

Ключевые слова: толерантность, этническая толерантность.

Summary. The author revealed the main components of the problem of ethnic tolerance in psychology. generalize and systematize the theoretical conceptual approaches to the study of tolerance and ethnic tolerance in psychology.

Keywords: tolerance, ethnic tolerance.

УДК 159.901.9

І.Я.МЕЛЬНИК

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Резюме. В статті зроблена спроба проаналізувати роль емоційно-оцінного чинника просоціальної поведінки молодшого школяра. Виявлено критерії емоційно-оцінного компоненту просоціальної поведінки: формування ціннісних орієнтацій альтруїстичної мотивації, як похідної просоціальної поведінки, збереження пропріуму особистості, схильність до емпатії.

Ключові слова: Просоціальна поведінка, ціннісні орієнтації, пропріум, емпатія, молодший школяр.

Постановка проблеми. Практика роботи з дітьми показує, що розвивальна робота з формування просоціальної поведінки є найбільш ефективною в періоди, що характеризуються високою піддатливістю до виховних впливів. Одним з таких періодів є молодший шкільний вік, який за своєю психологічною сутністю належить до стабільних періодів життя, якому властиві плавність та узгодженість процесів. Формування просоціальної поведінки передбачає поступовий перехід від зовнішньої регуляції до саморегуляції у здійсненні особистістю вчинків. При першому способі регулятивні інстанції знаходяться в основному поза суб'єктом; при другому – є внутрішньо локалізованими, хоча опосередкований вплив зовнішнього підкріплення залишається достатньо дієвим. Обидва способи регуляції передбачають вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, які складають діалектичну єдність, але міра представленості їх у регулятивному акті різна. Необхідність саморегуляції актуалізується за умови включення особистості до моральної колізії, коли треба самостійно прийняти рішення діяти певним чином, знайти способи для реалізації поставленої мети та оцінити результати власних вчинків. Ідентифікація, як механізм саморегуляції, дозволяє проникнути в стан іншої людини, зрозуміти її почуття та переживання. Також варто врахувати основні компоненти, що входять до структури просоціальної поведінки: когнітивно-мотиваційний, емоційно-оцінний, поведінковий компоненти.

Мета: є виокремлення емоційно-оцінного компоненту в структурі просоціальної поведінки молодшого школяра, виявити критерії прояву емоційно-оцінних чинників просоціальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні ми акцентували увагу на вивченні емоційно-оцінного аспекту моральності, що включає уміння відчувати емоційні стани учасників конфліктно-проблемної взаємодії, використовувати вербальну та кольорову інтерпретацію, здатність емоційно відгукуватися на події, контролювати стани, позначати їх. Сила емоційних проявів переважно залежить від системи цінностей, яка в молодшому шкільному віці знаходиться в процесі динамічного формування та характеризується нестійкістю та ситуативною гнучкістю, прагматизмом, відсутністю стійких уявлень про себе та соціальну ситуацію. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів є важливим чинником їхнього розвитку та здійснення просоціальних актів. У зв'язку з цим провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набувають світоглядні установки особистості, на основі яких формується система ціннісних орієнтацій. Психологічні механізми формування ціннісних орієнтацій розглянуто у дослідженнях вітчизняних психологів Л. Божович [2], О. Леонтьєва [7], С. Рубінштейна [12]. Ціннісні орієнтації особистості, мають визначену цілісність і виконують регулюючу, інтегруючу й світоглядну функції. В процесі теоретичного обґрунтування з урахуванням системного підходу вивчення ціннісних орієнтацій, у дослідженнях В. Алексеевої [1], Б. Доданова [4], О. Дробницького [5] була визначена стійка структура. Зокрема, виділені компоненти ціннісних орієнтацій – когнітивний, емоційний, поведінковий, що надають можливість розвивати такі якості особистості, як духовна активність, вірність національній ідеї, гуманність, правдивість, щирість, гідність, самоповага, емпатія, емоційність.

Ціннісні орієнтації особистості варто розглядати з позиції трьох компонентів:

1. Пізнавальний – усвідомлення об'єктивних рис, властивостей, якостей явищ дійсності в їхній значимості для інших людей; усвідомлення фактів дійсності в їхній значимості для себе. Так якщо змоделувати

прояви цих компонентів для аналізу просоціального акту як основи просоціальної поведінки важливо зазначити, що знання про допомогу інших, героїчні вчинки, різні форми допомоги і гуманістично спрямоване навчання забезпечують розвиток даного компоненту.

2. Емоційний – переживання цінності предмета, явища, якості, факту. В рамках аналізу просоціальної поведінки виступає важливою частиною отримання задоволення від власної активності і вчинків, які здійснюються на користь інших. Здійснення просоціального акту чи вчинку спричиняє стійкі емоційні позитивні прояви, задовільняючи потреби особистості в самовираженні і самоствердженні.

3. Мотиваційний – готовність діяти відповідно до прийнятої (усвідомлюваної і пережитої) цінності в ситуації вибору. Так мотиваційний компонент можна розглядати як психологічну готовність здійснити просоціальний вчинок.

Фактична деталізація ціннісних орієнтацій дає можливість визначити глибину проявів просоціальної поведінки, актуалізуючи важливість врахування рівнів сформованості. Даний аналіз дає можливість сформулювати цілісне уявлення про похідні просоціальної поведінки.

Рівні сформованості ціннісних орієнтацій у молодших школярів.

Вищий рівень. Знання про взаємовідносини людей різнобічні, повні і глибоко усвідомлені. Наявність стійкого досвіду гуманної поведінки. Духовно-емоційна й практична допомога тим, хто її потребує. Розвинене почуття власної гідності. Ставлення до іншого як найвищої соціальної цінності. Прояви милосердя, терпимості, великодушності, тактовності і делікатності у стосунках із старшими однолітками та молодшими. Протидія злу і насильству, антигуманним проявам. Самоорганізація і саморегуляція поведінки, прагнення до регуляції та організації спрямованої діяльності і поведінки інших людей, відповідальних за них.

Альтруїстична мотивація поведінки: знання про взаємовідносини людей досить повні, відповідають поведінці. Учні вміють співвимірювати себе з іншою людиною, поважати її гідність, активно протистояти актам негуманного ставлення до людей, дають відсіч проявам нелюдності. Переживають чужий біль як свій. Розвинута самоповага. Чутливі і добрі, роблять добро таємно, не афішуючи актів допомоги, не вимагаючи за це заохочень і винагороди. Терпимість і великодушність проявляють активно у різних сферах діяльності. Протистоять злу і насильству, несправедливості.

Середній рівень. Знання про стосунки людей різнобічні. Гуманна поведінка достатньо стійка. З повагою ставляться до старших і однокласників. Чутливі і милосердні. Виділяють суттєві ознаки і компоненти у поняттях „терпимість” і „великодушність”. Однак думки і звички інших, якщо вони їх не поділяють, піддають різкій критиці, іноді намагаються нав’язати свої. Намагаються дати відсіч і не допускати насильства. Саморегуляція поведінки не завжди присутня. Знання про стосунки людей досить повні. Поняття „гуманна людина” визначають через морально-характерологічні якості (чесний, справедливий, чутливий, приходить на допомогу, ввічливий та ін.). Гуманна поведінка нестійка. Сфери прояву милосердя і великодушності обмежуються матеріальною допомогою. Терпимість і великодушність проявляють лише щодо близьких і друзів. З повагою ставляться до однокласників, у скрутних ситуаціях допомагають. Не можуть адекватно сприйняти емоційний стан інших. Можуть їх образити. Прагнуть протистояти насильству і несправедливості.

Низький рівень. Знання про стосунки і відносини людей недостатньо повні і різнобічні. Вони не завжди відповідають поведінці. Гуманна поведінка ситуативна, проявляється час від часу. Байдуужі до переживань однокласників. Надають допомогу лише під впливом педагога. Не вичленовують суттєвих ознак і проявів милосердя, терпимості і великодушності, обмежують сфери їх прикладання лише допомогою старим і дітям. Нетерпимі до думок і переконань інших. Насильству над іншими не протистоять. Саморегуляція поведінки або відсутня, або дуже ситуативна. Мотивація поведінки характеризується егоцентричною спрямованістю.

Розглядаючи потребу і формування цінних орієнтацій альтруїстичної мотивації як похідної просоціальної поведінки, необхідно звернутись до поняття пропріум. Поняття „пропріум” використовувалося Г. Олпорт [10] для позначення типів поведінки й характеристик, які ми сприймаємо як близькі, центральні й важливі для нашого життя. У поняття пропріуму входять цінності людини, та частина свідомості, що є характерною для конкретної особистості й відповідає переконанням дорослої людини. Олпорт виділяє сім аспектів пропріуму, що проявляються на послідовних стадіях формування особистості: відчуття свого тіла, почуття постійної самоідентифікації, самоповага, розширення своєї особистості, образ „Я”, раціональна особистість і власні прагнення.

Г. Олпорт виділяє три типи рис особистості: 1) кардинальні риси – їм підпорядковані емоції й почуття, що керують повсякденною діяльністю людини; 2) центральні риси – домінуючі типи поведінки, наприклад, агресія або сентиментальність; 3) вторинні риси – проявляються не настільки стійко й регулярно, як інші риси характеру.

Отже, система цінностей та збереження пропріуму особистості складає основу просоціальної поведінки, яка містить почуття дружби, товариськості, обов’язку гуманності, відповідальності, співпереживання, спрямованість особистості, рівень розвитку суспільно значущих якостей особистості, стійкість позитивних рис особистості, співвідношення мотивів поведінки та характеру вчинків особистості, знання відповідних моральних норм і правил.

Важливим критерієм емоційно-оцінного компоненту є схильність до співпереживання людині, яка потребує допомоги (емпатія). Е. Тітченер уперше використав термін „емпатія”, що характеризує тенденцію спостерігачів проектувати себе на те, що вони бачать, – тобто, таким чином, ми можемо психічно поміщати себе на місце картини або на місце іншої людини. Цей процес переміщення себе на місце іншого називається

здатністю прийняти точку зору іншого. Саме тому дослідники С. *Раселл*, Д. Кребс [18] виявляють сильний зв'язок між емпатією і просоціальною дією, тому що люди, які беруть до уваги точку зору іншої людини, найчастіше приходять на допомогу. Дж. Кок вважає, чим вищий рівень емпатії, тим вища готовність допомогти в конкретному випадку. Хоча здатність прийняти точку зору іншого (когнітивна активність) ще із часів Е. Тітченера вважалася складовою емпатії, сучасні теоретики Н. Айзенберг і Дж. Міллер [17] додали другий компонент, емоційний, – здатність розділити почуття іншої людини. Тому емпатію найкраще визначити, як когнітивний процес уявлення себе на місці іншого і емоційний результат того, що інший відчуває. Говорячи про емпатію, варто відзначити думку, С. Батсона [16] про те, що коли людина переймається стражданнями іншого може виникнути особлива форма допомоги, чисто альтруїстична, тобто мотивована тільки турботою про благополуччя іншого. Хоча С. Батсон визнає, що допомога найчастіше служить особистим цілям людини – зробити гарне враження, зміцнити я-концепцію, зняти дистрес або відчуття суму тощо, психолог разом з тим указує, що коли людина відчуває емпатію, то базова мотивація до емпатії може зміститися від егоїстичної до безкорисливої. Інакше кажучи, ціль поліпшення добробуту іншого може стати домінуючою, й витисне навіть мету поліпшити власне благополуччя.

На думку Т. П. Гаврилової [3], емпатія може проявлятися у двох формах – співпереживання й співчуття. Співпереживання – це переживання індивідом тих самих відчуттів, які відчуває дехто інший, але спрямовано це переживання на себе, коли індивід зосереджений на своїх власних проблемах (егоїстична тенденція). Співчуття – це переживання індивідом неблагополуччя іншого, безвідносно до власного благополуччя, тобто в основі співчуття полягає потреба в благополуччі іншого (альтруїстична тенденція). Ця форма емпатії опосередкована моральними знаннями. Л. П. Стрелкова [13] ці форми емпатії уявила як ланки єдиної, односпрямованої емоційної послідовності з переходом в сприяння: співпереживання → співчуття → сприяння. Феномен співпереживання як основа просоціальної поведінки розглядався в працях зарубіжних дослідників (Дж. Аронфрід, Л. Берковіц, Д. Бетсон, Дж. М. Дарлі, М. Девіс, Дж. Кок, Дж. Л. Коен, Дж. Г. Лінч, Е. Стауб, Х. Хорнстейн, Н. Епстейн) розглядався в аспекті розробки теорії мотивації й діяльності. Контекстне поняття „співпереживання”, як основи до формування просоціальної поведінки розглядалося у двох напрямках: перший напрямок трактує співпереживання як стан людини, рушійною силою якого є зовнішня мотивація (Дж. М. Дарлі, Дж. Л. Коен, Б. Латане, Дж. Г. Лінч, тощо); другий напрямок розглядає процес співпереживання, виходячи із внутрішньої мотивації людини (Дж. Аронфрід, Л. Берковіц, Дж. Кок, Е. Стауб, Х. Хорнстейн, С. Шварц і інші).

Аналіз робіт вітчизняних учених дозволив виявити різні точки зору в трактуванні поняття „співпереживання”:

- прояв альтруїстичної поведінки (Е. Мінкова, Е. Суботський [14], С. Якобсон [15] і інші);
- як діюча групова ідентифікація (В. Абраменкова);
- як емоційно-опосередковане відношення (В. Котирло);
- це як саме співпереживання (В. Мухіна [8], А. Резек і інші);
- як емпатія (Т. Гаврилова [3], А. Ковальов [6], А. Рояк [11], Л. Стрелкова [13] і інші);
- це й міжособистісні відносини (М. Обозов [9]).

Е. Мінкова, Е. Суботський [14] стверджують, що вербальна й реальна поведінка дітей регулюється різними мотивами. У вербальному плані ведучим є мотив „показати себе із кращої сторони”, словесно продемонструвати перед дорослим соціально бажану форму поведінки. У реальній ситуації при відсутності зовнішнього контролю цей мотив знімається.

Реальну поведінку дитини Е. Суботський диференціює на дві форми – прагматичну (на основі базових потреб) і безкорисливу поведінку (відсутність зв'язку з базовими потребами). Учений припускає, що справжня альтруїстична мотивація (безкорислива поведінка) „починає формуватися в дитини тоді, коли її позиція в соціальній структурі перетворюється з людини, що протистоїть альтруїстичним нормам, у їхнього провідника й захисника”. Дані експериментального дослідження Е. Суботського показують, що „зробити альтруїстичний акт у конкретній ситуації заради даної конкретної людини дитині легше, ніж в абстрактній ситуації заради блага інших” [14].

Інший погляд на проблему розвитку співпереживання розкритий у роботах С. Якобсон [15]. Перехід зовнішніх моральних правил у внутрішні норми відбувається через регулювання поведінки дитини еталонів, що ззовні повинні бути привласнені нею, а результатом цього присвоєння будуть еталони, що формуються в неї – зразки як внутрішні регулятори поведінки. В молодшому шкільному віці підґрунтям формування емпатії у дитини є розвиток здатності до рефлексії, децентрації, засвоєння моральних знань, усвідомлена поведінка на користь інших (Л. Божович, І. Дубровіна, В. Давидов та ін.). Причому, за припущенням Т. П. Гаврилової [3], для молодших школярів характерний розвиток генетично ранньої форми емпатії – співпереживання як найпростішого переживання, а співчуття як складніша форма, опосередкована моральними знаннями, розвивається пізніше і характерна для молодших підлітків.

Таким чином, по мірі психічного розвитку дитини відбувається перехід від нижчих форм емпатійного реагування до вищих моральних форм чуйності, що можна співвіднести з емоційно-оцінними складовими просоціальної поведінки. У зв'язку із цим можна констатувати, що прояв альтруїзму пов'язаний з двома мотивами: морального обов'язку (МО) і морального співчуття (МС). Діти із відчуттям морального обов'язку роблять альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, гордості, підвищення моральної самооцінки (уникнення або усунення викривлення моральних аспектів я-концепції, уявлень про себе), ставлячись при цьому до об'єкта допомоги зовсім по-різному (і навіть, іноді, негативно). Допомога носить

жертвний характер. Діти із відчуттям морального співчуття характеризуються підвищеною особистою відповідальністю. Вона проявляє альтруїзм у зв'язку з ідентифікаційно-емпатичним отождоленням, співпереживанням, але іноді не доходить до дії. Його допомога не має жертвного характеру, альтруїстичні прояви не стійкі через можливе зменшення ідентифікації й підвищення особистої відповідальності. Отже, різноманіття змістів поняття „співпереживання” як у зарубіжній, так і у вітчизняній психолого-педагогічній літературі, свідчить про поліфункціональність і унікальність даного феномена. В роботах вітчизняних дослідників простежується стійка залежність рівня розвитку співпереживання в дітей від емоційного образу дорослого, від його вміння відгукуватися на переживання оточуючих людей. При відсутності цей світ сприймається дитиною як загрозливий, а замість співпереживання з'являється страх, агресія.

Висновки. Система цінностей та збереження пропріуму особистості, емпатія складають основу просоціальної поведінки. Позитивний результат формування просоціальної поведінки можна досягнути через цілеспрямований вплив на когнітивно-мотиваційну, емоційно-оцінну, поведінкову сфери молодших школярів.

Список використаних джерел:

1. Алексеева М. И. Мотивы навчання учнів: Посіб. для вчителів / М. И. Алексеева. – К. : Рад. шк., 1974. – 120 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Под. ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Изд-во „Институт практической психологии”, Воронеж: НПО „МОДЭК”, 1998. – 352 с.
3. Гаврилова Т. П. Анализ эмпатийных переживаний младших школьников и младших подростков: Психология межличностного познания. – М. : 1981. – с.
4. Додонов Б. И. Потребности, отношения и направленность личности. – Вопросы психологии. 1973. – № 5. – С. 18–29.
5. Дробницкий О. Г. Понятие морали. – М. : Наука, 1974. – 388 с.
6. Ковалев А. Г. Эмпатия и процесс практического познания одной личности другой // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. – Краснодар, 1975. – с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М. : 2001. – с.
8. Мухина В. С. Психология дошкольника. – М. : 1975. – с.
9. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. – К., 1990. – с.
10. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М. : 2002. – с.
11. Рояк А. А. Психологический конфликт и особенности индивидуального развития личности ребенка. М. : Педагогика, 1988. – С. 1–19.
12. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание Текст. / С. Л. Рубинштейн. – М. : изд. АН СССР, 1957. – 328 с.
13. Стрелкова Л.П. Роль игры-драматизации в развитии эмоций у дошкольников // Игра и ее роль в развитии ребенка дошкольного возраста. – М., 1978.
14. Субботский Е. В. Формирование морального действия // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С47–55.
15. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. М.: Педагогика, 1984. – 142 с.
16. Batson, C.D. (1991). The altruism question: Toward a social psychological answer. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
17. Eisenberg, N., & Miller, P.A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. Psychological Bulletin, 94, 100–131.
18. Krebs, D.L., & Russell, C. (1981). Role-taking and altruism. Altruism and Helping Behavior, J.P.

Резюме. В статье сделана попытка проанализировать роль эмоционально-оценочного фактора просоциального поведения младшего школьника. Выявлены критерии эмоционально-оценочного компонента просоциального поведения: формирование ценностных ориентаций альтруистической мотивации, как производной просоциального поведения, сохранения пропріуму личности, склонность к эмпатии.

Ключевые слова: просоциально поведение, ценностные ориентации, пропріум, эмпатия, младший школьник.

Summary. The paper attempts to analyze the role of emotional and evaluative factor prosocial behavior of younger pupils. The criteria of emotional and evaluative component of prosocial behavior: the formation of the value orientations of altruistic motivation, as a derivative of prosocial behavior, conservation proprium personality, a tendency to empathy.

Keywords: Prosotsial behavior, values, proprium, empathy, a junior high school student.

УДК 316.61 :17.022.1

Л. О. НОВІК

ІМІДЖ ЯК ОДИН З МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. У статті на основі теоретичного аналізу наукової літератури зроблено спробу визначити місце та роль іміджу у процесі соціалізації. Актуальність проблеми зумовлена тим, що завдяки соціалізації відбувається засвоєння особистістю системи цінностей суспільства, норм, правил, соціальних ролей, формування соціальних якостей, властивостей і умінь, що забезпечують входження людини в соціальне